

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ ПОТЕРПІЛОГО ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ІНВЕСТУВАННЯ БУДІВНИЦТВА

A FORENSIC APPROACH TO UNDERSTANDING THE VICTIM OF A CRIMINAL OFFENSE IN THE FIELD OF CONSTRUCTION INVESTMENT

Бойко-Джумеля В.І., аспірантка кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті було розглянуто наявні у юридичній доктрині підходи, поняття та розуміння до категорії потерпілого. Були проаналізовані існуючі криміналістичні підходи до розуміння потерпілого від кримінального правопорушення, його роль і місце в системі елементів криміналістичної характеристики. Опрацьовані наукові дослідження стосовно структури криміналістичної характеристики особи потерпілого. В наслідок чого був зроблений висновок стосовно того, що найбільш значущими характеристиками особи потерпілого є його соціально-демографічні дані, психологічні дані, наявність соціально зв'язку між потерпілим та злочинцем, а також поведінку потерпілого до, під час та після вчинення злочину.

Аналіз слідчої та судової практики щодо злочинів у сфері інвестування будівництва дозволяє дати характеристику потерпілих від вказаних злочинів. Найбільш характерними соціально-демографічними ознаками таких потерпілих є їх стать, вік, місце проживання, освіта, сімейне та матеріальне становище тощо.

Так, наприклад, поведінкові особливості особи потерпілого до вчинення злочинів можуть характеризуватися вчиненням ними відповідей від щодо об'єкту інвестування. Так у 67 % випадків потерпілі самостійно розшукували необхідний ним об'єкт інвестування та вступали у зв'язок зі злочинцем. Про об'єкт інвестування вони дізнавалися із рекламних кампаній, від знайомих та друзів. 33 % стали об'єктом посягання через цілеспрямовані наполегливу підготовчу пошукову роботу злочинців. Під час укладання угод 71 % потерпілих здійснювали це самостійно без участі якихось помічників чи посередників, 25 % брали з собою знайомих, друзів. Після виникнення проблемних моментів у виконанні особою злочинця покладених на неї зобов'язань переважна більшість потерпілих не відразу зверталася до правоохоронних органів, а сподівалися на мирне вирішення питання.

Слід значить, що характеристика особи потерпілого з криміналістичної точки зору може використовуватися не лише в процесі розслідування злочинів у сфері інвестиційної діяльності, а й з метою попередження таких злочинів. Так, типовий портрет злочинця може бути використаний для перевірки потенційного суб'єкта інвестиційної діяльності, а типовий портрет потерпілого – з метою проведення профілактичної діяльності серед населення.

Ключові слова: потерпіла особа, криміналістичний підхід, криміналістична характеристика, елементи, структура.

The article considered the approaches, concepts and understanding of the victim category available in the legal doctrine. Existing forensic approaches to understanding the victim of a criminal offense, his role and place in the system of elements of forensic characteristics were analyzed. Developed scientific research on the structure of the forensic characteristics of the victim. As a result, it was concluded that the most significant characteristics of the victim's personality are his socio-demographic data, psychological data, the existence of a social connection between the victim and the criminal, as well as the victim's behavior before, during and after the crime was committed.

The analysis of investigative and judicial practice regarding crimes in the field of construction investment allows us to characterize the victims of these crimes. The most characteristic socio-demographic features of such victims are their gender, age, place of residence, education, family and financial situation, etc.

So, for example, the behavioral characteristics of the victim before committing crimes can be characterized by their committing the corresponding acts against the investment object. Thus, in 67% of cases, the victims independently searched for the investment object they needed and contacted the criminal. They learned about the investment object from advertising campaigns, from acquaintances and friends. 33% became the object of encroachment due to the purposeful and persistent preparatory search work of criminals. During the conclusion of agreements, 71% of the victims did it independently without the participation of any helpers or intermediaries, 25% took acquaintances and friends with them. After the emergence of problematic moments in the performance of the obligations assigned to the criminal, the vast majority of victims did not immediately turn to the law enforcement agencies, but hoped for a peaceful resolution of the issue.

It should be noted that the characterization of the victim from a forensic point of view can be used not only in the process of investigating crimes in the field of investment activity, but also for the purpose of preventing such crimes. Thus, a typical portrait of a criminal can be used to check a potential subject of investment activity, and a typical portrait of a victim - for the purpose of conducting preventive activities among the population.

Key words: victim, forensic approach, forensic characteristics, elements, structure.

Особа потерпілого досліджується різними науками: кримінальним правом, кримінальним процесом, кримінологією, криміналістикою, юридичною психологією тощо. Кожна із цих наук розглядає потерпілого в залежності від тих завдань та функцій, які вирішуються конкретною наукою.

Так у кримінальному праві потерпілого розглядають як суб'єкта суспільних відносин, що є об'єктом кримінально-правової охорони і якому заподіюється шкода при вчиненні злочину чи створюється реальна загроза заподіяння такої шкоди [1, с. 212]. М.В. Сенаторов, визначаючи ознаки потерпілого від злочину, говорить, що це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або ж суспільство в цілому), блага, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною

кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза такої [2, с. 60].

У кримінальному процесі виокремлення потерпілого серед інших учасників судочинства здійснюється шляхом наділення його певним колом прав і обов'язків для досягнення самої мети кримінального судочинства [1, с. 211]. Так ст. 55 КПК України визначає потерпілим у кримінальному провадженні фізичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Крім того, потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода, а також особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї яка померла внаслідок кримінального правопорушення, або перебу-

ває у стані, який унеможливило подання нею відповідної заяви. Права і обов'язки потерпілого виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Поряд з цим, КПК визначає, що не може бути потерпілим особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства [3].

Як бачимо і кримінальне право і кримінальний процес визначають в якості потерпілих як фізичних осіб, так і юридичних. Це є особливо актуальним при визначенні потерпілого від злочинів у сфері інвестування будівництва. Адже як вказувалося нами вище, вказані кримінальні правопорушення можуть посягати як на інтереси конкретних фізичних осіб, або громаді в цілому, так і спричинювати шкоду юридичним особам різних форм власності та організаційно-правових форм, крім того можуть завдавати шкоди державі в особі державних органів. Такими потерпілими можуть виступати, кредитні організації, інвестиційні установи, забудовники, підрядники, фонди фінансування будівництва; фонди операцій з нерухомістю, органи місцевого самоврядування тощо.

Натомість криминологія та криміналістика вивчають в якості особи потерпілого фізичну особу, якій завдано різні види шкоди. Так, у криминології потерпілий досліджується із позицій віктимності фізичної особи. Наприклад, О.М. Джужа класифікує жертв злочину в залежності від ступеня віктимності на кілька типів: 1) випадкова жертва – коли особа стає такою внаслідок збігу обставин. Взаємодносини, що виникли між жертвою і злочинцем, не залежать від їх волі і бажання; 2) жертва з незначним ступенем ризику – особа, яка живе за нормальних для всіх людей факторів ризику, і віктимність якої зросла непередбачено під впливом конкретної несприятливої ситуації; 3) жертва з підвищеним ступенем ризику – особа, яка володіє низкою віктимних властивостей. До цієї категорії належать два основні види жертв: а) жертви необережних злочинів – коли характер роботи, що вони виконують, або їх поведінка у громадських місцях мають вищу, ніж звичайна, віктимність; б) жертви умисних злочинів, соціального статус яких або роль, що вони виконують, містять підвищений ризик; 4) жертва з дуже високим ступенем ризику – особа, морально-соціальна деформація якої не відрізняється від правопорушників [4, с. 129-130].

З точки зору криміналістики вивчення особи потерпілого дає можливість розробити досконалі методичні рекомендації з розслідування кримінальних правопорушень в частині висунення можливих слідчих версій, а також встановлення наявних мотивів злочину, обрання слідчих (розшукових) дій, проведення яких буде найбільш ефективнішим для здійснення розслідування. Для вирішення зазначених завдань у роботі з потерпілим приділяється увага, в тому числі і психологічним сторонам його особистості, в структурі якої можна виділити наступні компоненти: ціннісна спрямованість; поведінка до, в період і після вчинення протиправного діяння; віктимність. Більш того, варто розуміти, що особа потерпілого беззаперечно займає різні місця в системі елементів криміналістичної характеристики, в одних випадках визначаючи при розслідуванні окремих видів кримінальних правопорушень злочинів закономірні кореляційні зв'язки між елементами, в інших – ситуативну роль [5, с. 135].

Взагалі вважається, що для того, щоб розроблена теоретиками криміналістична характеристика злочину змогла допомогти практикам у розслідуванні конкретних кримінальних правопорушень, до її складу слід включати не всі, а лише значущі елементи. Одним із значущих елементів, безспірно, є особа потерпілого, адже відомості про нього або ж інформація, надана ним, можуть бути використані під час висунення слідчих версій, планування початкового та подальшого етапів розслідування, розроблення заходів

криміналістичної профілактики тощо. Загалом, актуальність та практична корисність дослідження особи потерпілого детермінували появу віктимологічного підходу у криміналістиці, відповідно до якого збирання інформації про злочинця розпочинається саме з дослідження особи та поведінки потерпілого [6; с. 203].

Важливим є також те, що М.І. Скригонюк відносить до одного з основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочину не безпосередньо особу потерпілого, а саме узагальнені дані про особу потерпілого, які є специфічними чи закономірними у справах певної категорії [7, с. 249]. З цим варто погодитись, оскільки під час розслідування вчинених кримінальних правопорушень, правоохоронців не цікавить особистість потерпілого, їх цікавить його індивідуальні характеристики, які дадуть змогу їм запобігти, зупинити або розслідувати вчинене кримінальне правопорушення проти потерпілої особи.

Цікавим є також і те, що наприклад, М.В. Салтєвський взагалі серед основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів виділяє тільки такі: 1. Предмет безпосереднього посягання; 2. Типову слідову картину вчинення злочину; 3. Спосіб вчинення злочину; 4. Особу злочинця, не виділяючи в окремих структурних елементів особу потерпілого, а лише ототожнюючи її з предметом безпосереднього посягання, яким, на його думку, в криміналістичному аспекті може бути людина, тобто її тілесна організація, розглядувана як фізико-біологічна система, що, вступаючи в різні взаємодії, відображає себе в матеріальному середовищі [8, с. 268]. На наш погляд, особа потерпілого у структурі криміналістичної характеристики вчиненого кримінального правопорушення буде якісно впливати на усі інші елементи, оскільки потерпілий і його характеристика є важливими, інколи вирішальними для вчинення того чи іншого виду кримінального правопорушення.

Необхідно зауважити, що беззаперечно особистість потерпілого має складну структуру, яка перш за все включає загальні демографічні відомості, дані про спосіб життя, риси характеру, антропологічні особливості особи, побутові звички і нахили, соціальні зв'язки і відносини, поведінка особи у побуті. Необхідно зауважити, що в число даних про потерпілого включаються ознаки віктимності.

Набагато ширший перелік ознак особи потерпілого надає В.Ю. Шепітько який вказує, що вивчення особи потерпілого повинно включати в себе: 1) відомості анкетного характеру (стать, вік, місце народження, роботи або навчання, стаж, професія (фах), сімейний стан, наявність родичів); 2) соціально-психологічні дані (тип темпераменту, риси характеру, емоційні прояви, особливості взаємодії (спілкування) в колективі); 3) особливості поведінки – до злочинної події, в момент вчинення злочину, після його вчинення; 4) незалежні характеристики (за місцем роботи чи навчання, за місцем проживання, за показаннями рідних, близьких чи найближчого оточення); 5) соціальні зв'язки (коло спілкування, найближчі знайомі, особливості проведення вільного часу, наявність або відсутність спільного бізнесу, комерційна діяльність, специфіка групової поведінки, бажання вступити в певні мікрогрупи); 6) дані про суспільно-корисну діяльність, її особливості; 7) матеріальне становище (наявність майна, в тому числі і нерухомості, грошових вкладів, джерело збагачення, наявність або відсутність боргових зобов'язань, отримання кредитів і можливість їх погашення); 8) злочинний досвід (наявність або відсутність судимостей, зв'язки з кримінальними угрупованнями, дружні стосунки з особами, які притягувалися до кримінальної відповідальності); 9) причини віктимної поведінки (виконання певних професійних функцій; соціальна деформація особистості) тощо [9, с. 164-165].

Заслуговує уваги також структура криміналістичної характеристики особи потерпілого запропонована О.І. Резніковою, яка виділяє наступні блоки даних про: криміналістично значущі ознаки, властивості та якості потерпілого; його поведінку; зв'язки та відносини зі злочинцем. Перший блок даних представлено системою соціальних, психологічних і біологічних даних про ознаки, якості та властивості потерпілого, що об'єднанні у групи: соціально-демографічних, соціально-психологічних даних; відомості про ознаки, якості, властивості, що стали віктимними. Другий блок охоплює характеристику поведінки потерпілого, яка передувала злочину, була продемонстрована у ході реалізації злочинного наміру та після злочинного посягання. Третій блок містить дані про: знайомство потерпілого і злочинця, його ступень і обставини; перебування потерпілого у відносинах зі злочинцем. Така структура елемента «особа потерпілого», на думку вченої, є основою побудови криміналістичних характеристик окремих видів (груп) злочинів [10, с. 13].

На нашу думку найбільш значущими характеристиками особи потерпілого є його соціально-демографічні дані, психологічні дані, наявність соціально зв'язку між потерпілим та злочинцем, а також поведінку потерпілого до, під час та після вчинення кримінального правопорушення.

Аналіз слідчої та судової практики щодо злочинів у сфері інвестування будівництва дозволяє дати характеристику потерпілих від вказаних кримінальних правопорушень. Найбільш характерним соціально-демографічними ознаками таких потерпілих є їх стать, вік, місце проживання, освіта, сімейне та матеріальне становище тощо.

Так переважна більшість постраждалих є чоловіками (68 %), віком 35-45 років, 78 % яких проживає в містах, 65 % має вище освіту, 25 % професійно-технічну та 10 % середню освіту. Досліджуючи сімейний стан таких осіб слід сказати, що 65 % потерпілих мають сім'ю. Матеріальне становище таких осіб характеризується як вище середнього, або високе. Так 53 % потерпілих мають власне житло, а в окремих випадках навіть не одне, а 47 % потребувати покращення житлових умов.

Слід зазначити, що категорія осіб, яким не потрібно було покращувати житлові умови інвестувала в будівництво з метою подальшого отримання прибутків із таких будівель, не залежно від того були вони житловими або ж нежитловими. Такі особи могли бути знайомими із злочинцем до вчинення злочину (23 %), а в деяких випадках навіть перебувати з ним у соціальному зв'язку (14 %).

Якщо говорити, про осіб, які потребували покращення житлових умов, то досить часто вони ставали потерпілими від злочинів у сфері будівництва через свою легковажність до дослідження та підпитання документів при укладанні угод (57 %). Це пояснюється з одного боку не достатньою освіченістю у сфері інвестування будівництва (65 %), а з другого – надмірною довірливістю до сторонніх осіб (35 %).

Поведінкові особливості особи потерпілого до вчинення злочинів можуть характеризуватися вчиненням ними відповідних від щодо об'єкту інвестування. Так у 67 % випадків потерпілі самостійно розшукували необхідний ним об'єкт інвестування та вступали у зв'язок зі злочинцем. Про об'єкт інвестування вони дізнавалися із рекламних кампаній, від знайомих та друзів. 33 % стали об'єктом посягання через цілеспрямовані наполегливу підготовчу пошукову роботу злочинців. Під час укладання угод 71 % потерпілих здійснювали це самостійно без участі якихось помічників чи посередників, 25 % брали з собою знайомих, друзів. Після виникнення проблемних моментів у виконанні особою злочинця покладених на неї зобов'язань переважна більшість потерпілих не відразу зверталася до правоохоронних органів, а сподівалися на мирне вирішення питання.

Слід зазначити, що характеристика особи потерпілого з криміналістичної точки зору може використовуватися не лише в процесі розслідування злочинів у сфері інвестиційної діяльності, а й з метою попередження таких злочинів. Так, типовий портрет злочинця може бути використаний для перевірки потенційного суб'єкта інвестиційної діяльності, а типовий портрет потерпілого – з метою проведення профілактичної діяльності серед населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Романчук І.О. Кримінально-правова характеристика потерпілого від злочину, передбаченого статтею 148 Кримінального кодексу України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 209-222.
2. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / За редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка Академії правових наук України В. І. Борисова. Х.: Право, 2006. 208 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Курс кримінології: Загальна частина: підручник: у 2 кн.: Кн. 1 / за заг. ред. О. М. Джужи. К.: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
5. Калюга К. В. Теорія та практика встановлення та ототожнення особи злочинця засобами криміналістики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 515 с.
6. Козицька О. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики злочинів, вчинених відносно дітей. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 202-206;
7. Скригонюк М.І. Криміналістика: підручник. Київ: Атіка, 2005. 496 с.
8. Салтєвський М.В. Криміналістика: підручник: у 2-х ч. Ч. 2. Харків: Консум, 2001. 528 с.
9. Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів. *Проблеми законності* : республік. між від. наук зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. Вип. 93. С. 168–174.
10. Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.09. Харків, 2015.23 с.